

Золотий горнець

Ернст Теодор Амадей Гофман

Ернст Теодор Амадей Гофман

Золотий горнець

Казка з нових часів

Переклад Сидора Сакидона

ВІГІЛІЯ ПЕРША

Лихі пригоди студента Анзельма. Лікувальний тютюн проректора Паульмана і золотисто-зелені змійки

На вшестя, годині о третій пополудні, через Чорну браму в Дрездені не йшов, а летів один юнак і з поквапу втрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої огидної перекупки, майже все розчавив, а що навіть щасливо вціліло, то розкотилося геть по вулиці, діставшись веселим дітлахам у здобич від пана поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, зацікавившись з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла з нього з рук і вмиль сховала. Тоді тісне коло розімкнулося, та, поки юнак вибирався з нього, стара відьма встигла закричати йому вслід:

— А, тікаєш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину! Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний,

що всі перехожі здивовано зупинялись, і сміх, який залунав був напочатку, миттю стих. Студент Анзельм (бо це, власне, він і був), хоч і зовсім не зрозумів чудернацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче заквапився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого натовпу. Проштовхуючись крізь юрбу, він з усіх боків чув гомін:

— Сердешний хлопчина! От проклятуща відьма! Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала ставному, вродливому юнакові, який ще [27] покращав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що був далекий від будь-якої моди. Бо його синяво-сірий фрак був так скроєний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав тільки з чуток про нові фасони, а чорні оксамитові штани, ще не дуже зношені, надавали всьому вбранню немовби магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасувала ні постава юнака, ні його хода.

Поки студент досяг кінця алеї, що вела до Лійкових купалень, то вже ледве дихав. Він хоч-не-хоч уповільнив ходу, але не зважився звести очі догори, бо йому ще й досі ввижались навкруг пиріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини

здавався глузливым сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні. Повз нього проходили святково вбрані люди. Всередині лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щодалі дужчав. Бідолашньому студентові аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів на вшестя, що було для нього завжди особливим родинним святом, спізнати втіхи Лійкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошик — і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат — коротше, про всі вимріяні втіхи годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місцинку під бузиною, що виросла з розваленого муру, сів на моріжку й набив люльку лікувальним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля проректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймав свої світлі вежі у прозорий небокрай, що спускався на квітучі луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Анзельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

— Таки й правда — народився я собі на горе та біду! Що я ніколи не попадав у бобові королі, що ніколи не вгадував, чіт чи лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намащеним боком, — про все це безголів'я вже й мови нема. Але чи не лиха моя недоля, що я, ставши студентом навіть самому дідькові на злість, однаково лишився невдахою? Чи надів я коли новий сюртук, не ляпнувши на нього одразу [28] чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього того сюртука? Чи привітав коли пана радника або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до дідька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебно на ковзкій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за розтоптані горщики, тому що дідько пер мене прямо на них, мов того лемінга? Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на півгодини раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана вилле мені на голову повний цебер води або сам я штовхну в дверях якогось пана, і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв дістати посаду таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовхнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радник, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, урвалася клята шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно вхопив кіску та й поніс таємному радникові. Я перелякано побіг навздогін і спіткнувся об стіл, де радник і снідав, і працював разом; тарілки, чашки, пісочниця, каламар — усе

полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

"Ви що, добродію, збожеволіли?" — закричав таємний радник і вигнав мене за двері. Що з того, що проректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день вшестя, вже вирішив був і витратитися заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лійкових купальнях, гордо гукнути: "Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!" Я міг би до самісінького смерку сидіти, та ще й близесенько біля якогось гурту вродливих дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: "Котра тепер може бути година?" або "Що це там грають?" — я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть своєї склянки, не спіткнувшись об ослін, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед і сказав би: "Прошу, мадемуазель, до ваших [29] послуг, це грають увертюру з "Діви Дунаю", або: "Щойно вибило шосту". Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчатка тільки позирнули б лукаво одна на одну, як завжди, коли я наважуюсь показати, що і в мене душа не з лопуцька, що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як з дамами поводитись. Та заніс мене дідько в той триклятуший кошик із яблуками, і тепер мушу я на самоті курити свій лікувальний тютюн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилась над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташки, граючись, пурхали поміж вітами й зачіпали їх крильми. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, він і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

— Тихше тут, тихше там, — вгору, вниз між гіллям, між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз, — сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворують, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблісне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: "Це ж вечірній вітрець, та й годі, але сьогодні він аж наче словами вишіптує". Коли це над його головою ніби задзвонили кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвилися навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти. І коли вони так звивалися, то здавалось, що з бузинового куща крізь темне листя сиплються тисячі смарагдових іскор. "Та це ж вечірнє сонце грає так у бузиновому кущі", — подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову — й Анзельм побачив, що одна змійка простягла

голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі [30] смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий кущ ворухнувся й промовив:

— Ти лежав у моїм холодочку, мій запах огортав тебе, але ти не зрозумів мене. Запах — це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

— Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув — це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

— Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар — це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалось, заворушилося, немов прокинулось до радісного життя. Квіти пахли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і присмерк простелив свій серпанок на землю, як пролунав ніби із далекої далини низький, грубий голос:

— Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілись на сонці та наспівалися! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а кришталеві дзвіночки урвалися різким дисонансом. Все змовкло, і Анзельм побачив, як три змійки, виблискуючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, зашелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскотливо-зелений вогник, засвітився скісно в напрямку міста і зник.

ВІГІЛІЯ ДРУГА

Як студента Анзельма вважали за п'яного й навіженого. Прогулянка по Ельбі. Бравурна арія капельмейстера Грауна. Шлунковий лікер Конраді і бронзова перекупка

— Панич, мабуть, не сповна розуму! — сказала одна шановна городянка, що, вертаючись разом зі своєю родиною з прогулянки, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма. [31]

Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

— О, хоч раз іще блисність і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще зазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! — І він тяжко зітхав, жалісно охкав і

трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невиразно шелестіла листям і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

— Панич, мабуть, зовсім з глузду з'їхав, — знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм неначе прокинувся з глибокого сну.

Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив, де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, сидючи тут без нікого, почав голосно розмовляти сам з собою. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадовив на траву дитину, яку тримав на руках, сперся на паличку й здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшука з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

— Не лементуйте так страшно, паничу, й не морочте людей, коли тільки й біди, що забагато зазирали в чарочку, а краще йдіть додому і гарненько виспіться!

Студент Анзельм засоромився і лише простогнав:

— Ох!

— Ну-ну, — повів далі городянин, — нічого, це може трапитися з кожним, а особливо в таке велике свято, які сьогодні, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! І слугами божими теж це буває. Ви ж, паничу, здається мені, кандидат богослов'я? Але, якщо дозволите, я натопчу собі люлечку вашим тютюнцем, бо мій скінчився.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати ті — тютюн і люльку в кишеню. І він поволі, обережно почав прочищати свою люльку й так само поволі її натоптувати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою і похихотіли між собою, поглядаючи на Анзельма. А йому здавалось, ніби він стоїть на гострих колючках, на розпечених цвяхах. Тільки-но він забрав люльку й капшук з тютюном, як кинувся геть від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм щойно бачив вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під Єузиною, [32] голосно плів якусь несінітницю, і це для нього було найжахливіше, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. "Сатана з них промовляє", — казав їхній ректор, і Анзельм таки й справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослов'я, вважали за п'яного на вшестя — навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

— Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якесь нове лихо. Голос почувся знову:

— Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то проректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби й застав там проректора з обома дочками і з реєстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Проректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав

уникнути лихої долі, що сьогодні, як він гадав, тяжіла над ним. Коли вони перепливали річку, сама на тому боці, біля Антонського саду, запалили феєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та іскор. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток світла й іскор, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділось, ніби річкою плывуть золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, немов живе, в його думках і почуттях, і знов охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

— Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мені, співайте! У вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там, під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

— Ви збожеволіли, добродію, чи що? — гукнув весляр і схопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втекли на другий бік човна. Реєстратор Гербранд шепнув щось на вухо проректорові Паульману, той щось відповів, але студент Анзельм почув дише слова: "Таких нападів ще не було". Зараз же після того проректор Паульман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним, урочистим тоном:

— Як ви себе відчуваєте, пане Анзельме?

Студент Анзельм мало не знепритомнів, бо душа його збурилась від шаленого роздвоєння, яке він даремно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарне світло золотих змійок — не що інше, як відбиток у річці феєрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття, — він і сам не знав, утіхи чи болю, — судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді так, що вона, ніби гніваючись, захлюпотіла й зашуміла, в тім гомоні йому вчулось таємниче шепотіння: "Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми весь час плывемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знов на тебе... вір... вір... вір нам!.." І йому здалося, що він бачить перед човном три зеленовогненних смужки. Та коли потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом із хвиль звабливі очі, то впевнився, що то лише віддзеркалюються освітлені вікна близьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись із собою в душі, але проректор звернувся до нього ще голосніше:

— Як ви себе відчуваєте, пане Анзельме? І студент дуже несміливо відповів:

— Ах, ласкавий пане проректоре, коли б ви знали, які дивні речі щойно привиділись мені наяву, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Пінкового саду, то ви б не гнівались на мене, що я, ніби який сновиди...

— Гай, гай, пане Анзельме, — перебив його проректор Паульман, — я завжди вважав вас за солідного юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом намірятися стрибнути в воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутили суворі слова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

— Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділась та вся нісенітниця та й засіла міцно в голову.

— Крім того, дорога мадемуазель і шановний проректоре, — вступив у розмову реєстратор Гербранд, — хіба ж не можна впасти наяву в такий собі мрійливий сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, ото ж я тоді й згадав, [34] немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт; а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шрифт латинського письма.

— Ах, шановний реєстраторе, — промовив на те проректор Паульман, — ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирятували з прикрого становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому здалося, помітив, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм взагалі забув пригоду під бузиновим кущем, він тепер знов відчув себе легко й радісно і дійшов навіть до того, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм, не довго думаючи, так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була одна лише калюжа, то біла сукня Вероніки не дуже забруднилася. Щаслива зміна, що сталася з студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу проректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попросив вибачення за суворі слова, сказані раніше.

— Еге ж, — додав він, — бувають випадки, коли певні фантазії часто з'являються людям і добре-таки даються взнаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia*(1), треба ставити до заду, як довів один славетний, нині вже покійний, учений.

(1) Пробачте на слові (лат.).

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий; у всякому разі, йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні привиди зникли, і чим більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, тим веселіше він себе počував. Після скромної вечері вони стали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голоском.

— Дорога мадемуазель, — сказав реєстратор Гербранд, — ваш голосок — це справжній кришталевий дзвіночок!

— Е, це вже ні! — вихопилося у студента Анзельма, він і сам незчувся як, і всі подивились на нього здивовано й зніяковіло. [35] — Кришталеві дзвіночки дзвенять у бузиновому кущі, і як же гарно, як гарно, — промурмотів він уже нишком. Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала:

— Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знов повеселішав і почав грати. Проректор Паульман дивився на нього похмуро, реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і чудесно проспівав бравурну арію капелмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго і виконав разом із Веронікою дует, який скомпонував сам проректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов проректор Паульман і таємниче шепнув:

— А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим з вами говорили.

— Залюбки, — промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: — Є в нашому місті один старий чоловік, дивний і химерний; кажуть, що він бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинку, і в вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, яким жодна з відомих мов не користується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вміє володіти пером і зможе до найменшої цяточки відтворити на пергаменті всі знаки, та ще й неодмінно тушшю. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і, крім харчів, плататиме по таляру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої — обід і відпочинок. Він уже з кількома юнаками робив марні спроби скопіювати манускрипти, тому й попросив мене найти йому вправного каліграфа: а я й згадав про вас, любий пана Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і дуже вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодня по таляру, з подарунком на додачу, [36] то будьте ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а де він мешкає, вам скажуть. Але, боронь боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а як на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, бо він дуже сердитої вдачі.

Студент Анзельм щиро зрадів з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ж ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалось копіювати різні каліграфічні оздоби. Тому він якнайкрасніше подякував своїм добродійцям і пообіцяв завтра ж таки піти до архіваріуса.

Вночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі таляри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащиця доля стільки разів ошукувала в найкращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Рано-вранці другого дня він зібрав свої олівці, воронові пера, китайську туш, бо

кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не знайде. Перш за все він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що може виконати його роботу. Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка: краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалась, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцяту студент Анзельм у синяво-сірому сюр-туці, в чорних оксамитових штанах, із сувоєм каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо ось тут, думав він, ляскаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро таляри. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв старезний будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі годинника з вежі церкви Воздвиження він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засвітилось гидким синім світлом і розтяглось в мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім роті, і звідтіль зарипіло, захрипіло: "Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стррривай, стррривай! Чому тікаєш! Дуррню!"

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якимось рукою за шнурок [37] дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом задзеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилось по цілому будинку: "Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!" Анзельма охопив жах і корчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетенську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше затягуючи свої кільця, аж крихкі його кості затріщали, кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії і забарвила її в червоне. "Убий мене, убий мене!" — намагався він крикнути в смертельній розпуці, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Анзельмові до грудей; раптом різкий біль спинив йому пульс. Анзельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв проректор Паульман і казав:

— І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Анзельме?

ВІГІЛІЯ ТРЕТЯ

Відомості про родину архіваріуса Ліндгорста. Сині очі Вероніки. Реєстратор Гербранд

— Дух споглянув на воду, і тоді вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, яка розверзла свою чорну пащу, щоб захланно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпилями голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її.

Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до матиного обличчя; і квітки, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби в зелених колисках, аж поки, збуджені матір'ю, не прокинулись і не вбралися в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що здіймався й опускався, наче груди людини, зворушеної палкою жагою. Із безодні виривалися випари і, збираючись у величезні хмари, злісно намагались огорнути матине обличчя. А вона викликала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь [38] знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату, випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов чудесні уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилося у долині блискуче світло — це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестримним коханням, почала благати: "Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе і загину, коли ти мене покинеш!" Сказав тоді юнак Фосфор: "Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді тобі доведеться покинути, як невдячній дитині, батька й матір, доведеться забути своїх подруг, ти забажаєш стати величнішою і могутнішою за все, що тепер, як рівня тобі, радіє з тобою. Пристрасть, що тепер цілющо зігріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тільки тебе мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша втіха, що запалить у тобі іскра, кинута мною, стане безнадійним болем, в якому ти загинеш, щоб відродитися в новому образі. Ця іскра — думка". — "Ах, — благала Лілея, — хіба ж я не можу бути твоєю в тому жару, що в мені пашить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитись на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?" Тоді юнак Фосфор поцілував її, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, з якого вийшла інша істота, що, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не дбаючи ні за подруг юності, ні за коханого юнака. А він оплакував утрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної Лілеї, і гранітні скелі схиляли свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідти вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: "Мої брати, метали, сплять там, усередині, а я завжди бадьорий і веселий і хочу тобі допомогти". Ширяючи вверх і вниз, дракон нарешті схопив істоту, яка виникла з Лілеї, поніс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї знов стала Лілея. Але невідступна думка розривала їй душу, і любов до юнака Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, овіяні отруйними випарами, зів'яли і вмерли квітки, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних променів, і став на поєдинок з драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир так, що він аж дзвенів; від того могутнього дзвону знов ожили квітки і, немов барвисті пташки, запурхали навколо дракона; врешті той знесилів і щез у глибинах землі. Лілея була звільнена. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного [39] кохання, і всі квітки, ба навіть високі гранітні скелі, почали славити її радісним співом як королеву долини.

— Дозвольте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане

архіваріусе, — сказав реєстратор Гербранд, — а ми вас просили розповісти нам, як ви часто робите, про ваше дуже цікаве життя, ну і трохи про ваші пригоди під час мандрів, але тільки щось правдиве.

— Ну й що ж, — сказав архіваріус Ліндгорст, — те, що я вам оце розповів, — найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тієї долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою, — моя пра-пра-пра-прабабу-ся, а тому я, власне кажучи, — принц.

Усі зареготали.

— Еге ж, смійтеся на здоров'я, — повів далі архіваріус Ліндгорст. — Усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи вигадка, а щира правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

— Що? Як? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, вчений без постійного місця праці? — так питали його з усіх боків.

— Ні, — відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки. — Він ступив на погану дорогу — подався в дракони.

— Як ви зволили сказати, найшановніший пане архіваріусе? — перепитав реєстратор Гербранд. — У дракони?

— У дракони? — залунало з усіх боків.

— Атож, у дракони, — підтвердив архіваріус Ліндгорст. — З розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавно помер — щонайбільше триста вісімдесят п'ять років тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, якого дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчикові аж терпець урвався, він схопився і потував сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Туніса і стереже там славнозвісний містичний карбункул, на який зазіхає один шибайголова з некромантів, що мешкає тепер на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть години, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і [40] тоді швиденько розповідає мені всі новини, які сталися у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні зареготали, але студентів Анзель-му стало якось моторошно, і він не міг глянути в нерухомі, поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнутися, сам не знаючи від чого. Особливо ж дивно діяв на нього грубий, металевий голос архіваріуса Ліндгорста, що ніби заморожував його. Мети, задля якої реєстратор узяв його з собою до кав'ярні, здавалось, неможливо було досягнути. Після лихої пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзель ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо був глибоко переконаний у тому, що лише випадок урятував його коли не від смерті, то від божевілля. Проректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік

свого кошика з пиріжками та яблуками, поралась біля нього. Проректор Паульман негайно викликав ноші й наказав перенести його додому.

— Хай думають про мене все, що хочуть, — сказав студент Анзельм, — хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилось тоді на мене проклятуще обличчя відьми з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками, — бо стара, що поралась коло мене, була саме вона, — то зі мною вмиг стався б удар або я б збожеволів.

Хоч як переконували його проректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доводили, що то була просто перекупка, все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвіяти глибоку задуму, в яку він поринув. Його й справді вважали тепер за причинного й почали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гербранда, йому ніщо б так не допомогло, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме — копіювання манускриптів. Треба було тільки якось познайомити його з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той майже кожного вечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма випити з ним у тій кав'ярні на його ж, реєстраторові, гроші по склянці пива та викурити люльку, щоб так чи інакше познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

— Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви якось напоумите цього хлопця, — мовив проректор Паульман.

— Бог вас винагородить, — і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент [41] Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хої і не сповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст, із капелюхом і паличкою в руці, хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

— Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, маючи великий хист до каліграфії і малювання, хотів би копіювати ваші рідкісні манускрипти.

— Мені надзвичайно приємно, — швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, лишилися стояти, дивлячись на двері, якими він так грюкнув, що аж завіси забряжчали.

— Ото вже дивак! — мовив реєстратор Гербранд.

— Ну й дивак, — промурмотів і собі студент Анзельм, почувуючи, як по жилах у нього пройшов мороз і скував його тіло.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

— Архіваріус був сьогодні знов не в гуморі, та завтра він буде напевне лагідний і не промовить ні слова, тільки дивитиметься на кільця диму із своєї люльки або читатиме газету, тож не треба на це зважати.

"Бо й правда, — подумав студент Анзельм, — хто б це брав до серця. Хіба ж

архіваріус не сказав, що йому буде дуже приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарний чоловік, той таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво приятний, тільки якось химерно висловлюється. Але хіба це мені вадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня бронзових баб із яблуками".

ВІГІЛІЯ ЧЕТВЕРТА

Меланхолія студента Анзельма. Смарагдове люстро. Як архіваріус Ліндгорст полетів шулікою, а студент Анзельм нікого не зустрів

Хотілося б мені, любий читачу, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували [42] в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом здаватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знав, що діяти, куди подітись; твої груди хвилювало невиразне передчуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в тій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де ти не йшов, де не ставав, наче запашна мрія, оповивала тебе прозорими образами, які розпливалися від пильного погляду, ти ставав німий до всього, що тебе оточувало. Ти вештався всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатого натовпу не викликали в тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належав уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читачу, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, в якому перебував студент Анзельм. Взагалі хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило викликати в твоїй уяві, ласкавий читачу, живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, яке, немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, що мені аж боязко стає, чи ти часом не перестаєш вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, або ще, бува, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці вищеназвані шановні мужі, ще й досі гуляють по Дрездену. Спробуй, ласкавий читачу, в чарівному царстві, повному прекрасних чудес, які викликають могутні хвилі найвищої втіхи і найглибшого жаху, в царстві, де сувора богиня ледь відхиляє покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жартома побавить вас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей, — еге ж, у тому царстві, яке часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читачу, розпізнати знайомі образи, які оточують тебе щодня або, як ми звикли казати, в буденному житті, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса

Ліндгорста, впав у якусь мрійну задуму, [43] що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він почував, як невідоме щось ворухилось у глибині його ества і завдавало йому тієї блаженної скорботи, що, власне, і є тугою, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами і, ніби відірвавшись від усього, що єднало його з жалюгідним життям, міг найти самого себе в спогляданні тих розмаїтих образів, які поставали в його уяві. Так одного разу, коли Анзельм, вертаючись із далекої прогулянки, проходив повз той незвичайний кущ бузини, під яким колись, немов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але щойно сів там, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знов постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що чудесні блакитні очі належать Золотисто-зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кришталеві звуки, що сповнили його втіхою і захватом. Так, як і тоді, на вшестя, він обійняв бузиновий кущ і вигукнув у віття й листя:

— Ах, ще хоч раз звинься, блисни, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невиразно шелестів своїми вітами й листям бузиновий кущ. Проте студентові Анзельму здавалось, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

— Це означає, — сказав він, — що я тебе кохаю від щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу і загину в безнадії та горі, коли не побачу тебе, коли не матиму тебе як кохану свого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що провіщали мені чудесні сні з іншого, вищого світу.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща і волав найжаліснішим голосом до віття й листя, кликав свою кохану Золотисто-зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак виливав свої жалі, перед ним зненацька з'явився довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блиснувши великими вогнистими очима: [44] — Гей, гей! А хто тут скаржиться і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що хоче копіювати мої манускрипти!

Студент Анзельм неабияк злякався того могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на вшестя, вигукував: "Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?" — і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова вимовити.

— Ну що з вами, пане Анзельме? — спитав архіваріус Ліндгорст (бо цей чоловік у світло-сірому плащі і був архіваріусом Ліндгорстом). — Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді, студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоч того вечора цілком уже був відважився. Але тепер, коли його прекрасні мрії перебито, та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді забрав

у нього кохану, Анзельм не стримався і, охоплений тяжким розпачем, крикнув:

— Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому кущі, я бачив на вшестя Золотисто-зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голоском, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

— Хіба, мій добродію? — перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якось дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, коли почав говорити про ту пригоду, як у нього відлягло від серця, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з далини. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

— Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на вшестя, а тоді можете говорити, робити і взагалі думати про мене що хочете. — І він розповів про всі ті дивні події, від злосчасного кошика з яблуками до втечі трьох золотисто-зелених змійок у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й за божевільного. — Все це, — закінчив студент Анзельм, — я сам бачив, і глибоко в моїх грудях ще й досі лунає відгомін їхніх чистих, любих голосів, Що промовляли до мене; то напевне був не сон, і поки я не вмру з кохання й туги, то буду вірити в зелено-золотистих змійок, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих змійок вважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

— Анітрохи, — відповів архіваріус якнайспокійніше, — золотисто-зелені змійки, яких ви, пане Анзельме, бачили в [45] бузині, були три мої доньки, і певне, що ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на вшестя, і через те, що мені дома, коло робочого столу, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчиськам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і вони досить навітшалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалось, ніби йому лише ясними словами сказали те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий кущ, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився і хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, сказав:

— Гляньте-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм глянув і — о диво! — з коштовного каменя, наче з вогненного фокуса, приснуло на всі боки проміння, що з'єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де, химерно вигинаючись, то літаючи, то сплітаючись, танцювали і стрибали три золотисто-зелених змійки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор, торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка, а її сині очі промовляли: "Чи знаєш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки в вірі — кохання; чи зможеш ти кохати?"

— О Серпентино, Серпентино! — вигукнув Анзельм у несамовитому захваті.

Та архіваріус Ліндгорст швидко дмухнув на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руці знов заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

— А що, бачили золотих зміюк, пане Анзельме? — запитав архіваріус Ліндгорст.

— Ах, боже, бачив! — скрикнув студент. — І бачив дорогу, кохану Серпентину.

— Тихо! — промовив архіваріус Ліндгорст. — Досить на сьогодні! Зрештою, коли будете в мене працювати, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я даватиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнайдокладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче з'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас. [46]

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним — справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдужий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, які він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, що, немов із футляра, виглядали з кошавих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те ж саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе, і коли архіваріус запитав ще раз: "Ну, то чому ж ви не прийшли до мене?" — примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

— Любий пане Анзельме, — мовив архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь, — любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зводите говорити. Та негідниця й мені насолела, але що вона влізла в бронзовий молоток при дверях, щоб відганяти приємних мені відвідувачів, то це вже справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Анзельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене й коли знов яка личина буде шкіритись і скреготіти зубами, то бризніть їй на ніс трохи оцієї рідини, і все буде гаразд. А тепер бувайте, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи швидко і тому не запрошую вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сюртука так, що вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, який зачудовано дивився вслід архіваріусові, здалося, ніби великий птах розгорнув крила, готуючись летіти. І саме коли студент пильно вдивлявся в присмерк, перед ним, зашелестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм тепер добре бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

— А може, це він і полетів своєю власною персоною, — сказав студент Анзельм сам до себе, — бо я тепер добре знаю і почуваю, що всі ті образи з далекого чудового світу, [47] які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє життя і кепкують із мене. Та що буде, те й буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє єство. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! — Так вигукнув студент Анзельм уже вголос.

— Яке ж погане, нехристиянське ім'я, — пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки.

Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і заквапився додому, думаючи нишком: "Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну проректора Паульмана або реєстратора Гербранда". Але не зустрів нікого з них.

ВІГІЛІЯ П'ЯТА

Пані радниця. Сісего, "De officiis"(1). Мавпи та інша сволота. Стара Ліза. Рівнодення (1) Ціцерон, "Про обов'язки" (лат.).

— Анзельмові вже ніщо в світі не допоможе, — сказав проректор Паульман, — марні всі мої добрі поради, всі напучування; він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро, таємниче усміхаючись:

— Почекайте лишень, дорогий проректоре; Анзельм — химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу: люди, це означає: або таємний секретар, або навіть і радник.

— Рад... — почав проректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

— Ша, ша! — повів далі реєстратор Гербранд. — Я знаю, що кажу! От уже два дні він сидить у архіваріуса Ліндгорста і копіює манускрипти. Архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: "Славного хлопчину порекомендували ви мені, шановний, з нього будуть люди!" А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки... ша, ша, про це поговоримо через рік.

З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а проректор, зацікавившись з подиву й цікавості, так і залишився, [48] немов прикутий, сидіти на стільці. Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. "Хіба ж я не знала, — думала вона, — що пан Анзельм дуже розумний і статечний юнак, що з нього ще може вийти щось велике. Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж того вечора, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуету не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я..." — І Вероніка цілком поринула, як полюбляють молоді дівчата, в солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона — пані радниця, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку, або на Новому ринку, чи на Моріцштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личать, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, даючи куховарці належні вказівки на день: "Та гляди мені не зіпсуй страву, це улюблена їжа пана радника". На неї, йдучи вулицею, поглядають дженджики, і вона виразно чує: "Але яка

ж божественна жінка у пана радника, і як же їй до лиця отой чепчик". Таємна радниця N посилає до неї слугу, щоб запитав, чи зволить пані радниця поїхати сьогодні в Лінкові купальні. "Передайте їй моє вітання, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до президентші Z". Аж ось приходить сам радник Анзельм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за останньою модою. "Диви, вже десята! — скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуючи молоду дружину. — Як ся маєш, любонько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?" — каже він жартівливо і витягає з кишені жилета пару чудесних наймодніших сережок та й надіває їй замість звичайних, що вона носила. "Ох, які ж гарнесенькі, чудесні сережки!" — скрикує голосно Вероніка і, схопившись з стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

— Що з тобою? — вигукнув проректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у Сіцего, "De officiis", і мало не випустив книжки з рук. — Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але тієї миті до кімнати зайшов студент Анзельм, що, проти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрямок свого життя, який став йому аж тепер ясний, про чудові обрії, не кожному приступні, що відкривалися перед ним. Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і щойно спромігся на якесь слово, як студент [49] Анзельм, посилаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантно й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

— Це був уже радник, — прошепотіла Вероніка сама до себе, — і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. — І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалось, ніби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані раднички прозирає якийсь ворожий привид, який глузливо сміявся й казав: "Все це дурні, простацькі забаганки, ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радником і твоїм чоловіком. Він же тебе не любить, хоч у тебе й блакитні очі, і стрункий стан, і гарні ручки". І враз немов хто холодною водою облив її серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчику, з елегантними сережками. Мало сльози не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

— Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радничкою!

— Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! — закричав проректор Паульман, узяв капелюха, паличку і розгнівано вийшов.

— Цього ще бракувало, — зітхнула Вероніка й дуже розсердилась на свою дванадцятирічну сестру, яка байдуже сиділа коло п'ялець і гаптувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавірі, за кожною чашкою,

кавником, які вона брала з шафи, вискакував той привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: "Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!" І коли Вероніка так лоском усе й кинула і втекла на середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за груби й забурчав, захрипів: "Не буде він твоїм чоловіком!"

— Сестро, невже ти нічого не чуєш, невже нічого не бачиш? — скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого доторкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно, поважно промовила:

— Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж луна по хаті йде, треба, мабуть, тобі допомогти. [50] Але ось до кімнати зайшли веселі панночки, заливаючися сміхом, і тієї ж миті Вероніка помітила, що грубу вона сприймала за якусь постать, а деренчання нещільно зачинених дверцят — за ворожі слова. Однак, пойнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб товаришки не помітили її надзвичайного напруження, яке було ніби написане на її блідому, неспокійному обличчі. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, почали просити й молити, щоб вона розповіла, що з нею сталося, Вероніці довелося признатися, як вона поринула в дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялось. Вона так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер боязко почали озиратися на всі боки, їм стало аж моторошно на душі. Але саме увійшла Франя з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з того безглуздя. Ангеліка — так звалася старша Остер, — була заручена з одним офіцером, який служив у війську і довго не давав про себе звістки. Всі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, що Вероніка аж здивувалася і відверто сказала їй про це.

— Люба подруго! — відповіла Ангеліка. — Невже ти думаєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почуттях, в думках? Але тепер я така весела, ах боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій Віктор здоровий, і скоро я знов побачу його ротмістром, прикрашеним орденами, які він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поранений тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди з місця на місце, — бо він не хоче покидати свого полку, — таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди, і коли сідатиме в вагон, то дістане звістку, що призначений ротмістром.

— Але ж, кохана Ангеліко, — перебила її Вероніка, — звідки ти все це знаєш наперед?

— Не смійся з мене, дорога подруго, — сказала Ангеліка. — Але ти й не будеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить з-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитись віри в щось таємниче, бо воно часто очевидно і, як б сказала, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як багато [51] інших, що бувають люди з хистом ясновидців: той хист вони можуть

викликати в собі лише їм відомим певним способом. Тут у нас є одна стара жінка, особливо обдарована таким хистом. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не кавовою гущею, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: в ньому з'являється дивна суміш різноманітних постатей та образів, які стара тлумачить і з яких дістає відповіді на питання. Я була вчора ввечері у неї і довідалась про свого Віктора щирі правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Розповідь Ангеліки заронила в душу Вероніки іскру, що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалась, що стару звуть Рауер, що живе вона на безлюдній вулиці біля Озірної брами, вдома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки зійде сонце, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз серeda, і Вероніка вирішила навідатися до старої під тим приводом, що проводжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попрощавшись біля Ельбського мосту з товаришками, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася на безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли зупинилась перед дверима хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилась подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіньми навпомацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

— Чи тут живе пані Рауер? — запитала вона в порожні сіни, бо ніхто не з'являвся.

Замість відповіді пролунало довге пронизливе "няв", і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хвостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге "няв" відчинилися.

— Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! — сказала почвара, що вийшла їй назустріч.

Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслась, беззубий рот, над яким навис горбатий сухий ніс, ошкірився посміхом, із блискучих, як у кота, очей крізь великі окуляри аж наче посипались іскри. З-під строкатої хустки витикалось [52] чорне, щетинясте волосся, і, на довершення цієї бридоти, на лівій щоці потворного обличчя до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. У Вероніки аж дух перехопило, і крик, що мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьма кощавою рукою схопила її і затягла до кімнати. У кімнаті стояв гармидер, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара гримнула кулаком по столу і крикнула:

— Ану, цить, сволото!

І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро, тільки чорний кіт, немовби лайка старої відьми не стосувалась до нього, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув, тільки-но зайшовши до кімнати. Коли все стихло, Вероніка підбадьорила, їй уже було не так

моторошно, як у сінях, навіть стара здалася їй не такою гидкою. Аж тепер вона озирнулася по кімнаті. Скрізь зі стелі звисали опудала брудних тварин, долі всюди валявся невідомий дивовижний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, полум'я лизало закіптявілий мур і чути було такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знов охоплював жах.

— З вашого дозволу, мамзелько, — мовила стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмочивши його в мідяний казан, покропила коминок.

Огонь погас, і в кімнаті стало зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння — тепер це просто була бідно обставлена кімната. Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала рипучим голосом:

— Я вже добре знаю, чого ти від мене хочеш, донечко: довідатись, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радником. — Вероніка заціпеніла з ляку й дива, а стара повела далі: — Ти ж мені все розповіла дома при батькові, коли перед тобою стояв кавничок. Я ж була кавничком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синочків, червонощокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошик. Він заодно з старим, а позавчора облив мені лице ауріпігментом, я мало не осліпла. Дивись, [53] доню, ще й досі видно плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-зелену Змійку. Він ніколи не буде радником, бо став на службу до саламандрів і хоче одружитися з Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

— Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, надто бувши квапливою та цікавою, хотіла довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і дуже шаную. І зле ви робите, що дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотавмніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більше від вас не довідаюся. На добраніч! — Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

— Вероніко, серденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плекала, пестила?

Вероніка насилу повірила своїм очам, бо впізнала її, хоч, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню няньку, яка вже багато років тому зникла з дому проректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість брудної строкатої хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття —

квітчасту сукню. Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, казала далі:

— Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм наробив мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він попав до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче одружити його зі своєю донькою. Архіваріус — мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сил допомагати, щоб ти щасливо і гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

— Але ж господи боже, скажіть мені... — почала Вероніка.

— Цить, дитино, цить, — перебила її стара, — я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай же! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже [54] поважним радником, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

— Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма, — ледь чутно прошепотіла Вероніка.

— Я знаю, — вела далі стара, — що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як клала спати, а ти лише розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до найдальшої кімнати й часто полохала сусідських дітей у батьківському пудермантелі. Отож слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста й Зелену Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радника мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко, в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батько чекає вже тебе з вечерею.

Вероніка поспішила додому, твердо вирішивши не прогаяти рівнодення. "Стара Ліза каже правду, — думала вона. — Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навічно. Мій він є і мій залишиться, радник Анзельм".

ВІГІЛІЯ ШОСТА

Сад архіваріуса Ліндгорста з птахами-пересмішниками. Золотий горнець. Англійський курсив. Паскудні кривульки. Князь духів

— Але може бути й таке, — промовив сам до себе студент Анзельм, — що це пречудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи забагато хильнув у мосьє Конраді, спричинився до всіх отих безглузвих фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, він склав свої малюнки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані воронові пера і вже хотів був іти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому архіваріус Ліндгорст. Тоді всі Дивні пригоди, що їх він зазнав, знов

яскраво промайнули в [55] його уяві, і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

— Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Тієї миті йому здавалося, що кохання Серпентини може бути ціною за його важку, небезпечну роботу, яку він мусить виконати, і ця робота і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже при вході в будинок, або навіть ще й до того, можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлунковий лікер Конраді, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеню жилета, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо бронзова перекупка наважиться вишкірितись до нього. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блиснули її котячі очі з молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятися за нього? Не довго думаючи, Анзельм бризнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе згладилось і сплющилось у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзенькотіли по всьому домі: "Дзінь-дзень — добрий день, дім-бом — в нашім домі — дзень-бом". Він сміливо пішов широкими чудесними сходами нагору, впиваючись запахом рідкісного ладану, що витав по всьому будинку. У передпокої він нерішуче зупинився, бо не знав, у котрі з багатьох чудових дверей треба постукати. Аж ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому адамашковому халаті й скрикнув:

— О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, додержали слова! Ходіть за мною, бо я повинен зараз же одвести вас до лабораторії. — Він швидко пішов довгим передпокоєм і відчинив невеличкі бічні двері, що вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони увійшли з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків до самої стелі сягали різноманітні рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками й листям дивної форми. Магічне сліпуче світло лилося скрізь, невідомо звідки, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм придивився до дерев та кущів, він побачив неначе довгі алеї, що простяглися вдалину. В глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносились дивні статуї, що бризкали кристалевим промінням, яке а плюскотом спадало вниз у блискучі келихи-лілеї; чудні голоси шепотіли, гомоніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували прекрасні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогненних лілей. Сп'янілий [56] від краси і від солодких пахощів чарівного саду, Анзельм стояв, немов зачарований. Аж раптом навколо щось захихотіло, засміялося і тоненькі голоски почали дражнити і висміювати його:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурились, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуса роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святковий жилет? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватою дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та в чоботях із поштового паперу!

Такий сміх, такі кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер помітив, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та

кепкують із нього. Тієї миті вогненний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках халатом.

— Пробачте, шановний пане Анзельме, — сказав архіваріус, — я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї ночі. Ну, то як же вам подобається мій маленький зимовий сад?

— Ах, боже мій, тут гарно понад усяку міру, вельмишановний пане архіваріусе, — відповів студент, — але строкаті птахи аж надто вже глузують із вашого покірного слуги.

— А ви чого тут розходилися? — сердито крикнув архіваріус у куші.

Тоді звідти випурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що висіли на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

— Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої бешкетники знов трохи розгулялися, але пан студіозус сам винуватий, бо...

— Та годі, годі! — урвав архіваріус старого папугу. — Знаю я тих негідників, але вам належало б їх краще тримати в руках, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Ще через багато дивно прибраних покоїв пройшов архіваріус так швидко, що студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг поглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті вони прийшли до великої кімнати; архіваріус зупинився, задивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитись красою її простої оздобы. Із лазурово-блакитних стін виходили золотаво-бронзові стовбури високих пальмових дерев, що склепінням [57] сплітали вгорі своє велетенське, блискучо-смарагдове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тільки-но його вгледів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків на гладенькому полірованому золоті мерехтіли різні постаті, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками — ах! — коло бузини... Серпентина вилася вгору і вниз, дивлячись на нього чудесними очима. Анзельм нетямився з божевільного захвату.

— Серпентине, Серпентино! — закричав він. Архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

— Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зводили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, в своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики. Ходімо далі!

Анзельм майже несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

— Ось тепер ми на місці.

Анзельм наче прокинувся зі сну й помітив, що вони прийшли до просторої, кругом заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним м'яке

крісло.

— Оце поки що, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так зненацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням і потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки й каліграфічне письмо, переконаний у тому, що архіваріус буде дуже втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як чудернацько посміхнувся і покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист; студентові Анзельму аж кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав:

— Здається, ви, пане архіваріусе, не дуже задоволені моїм мізерним талантом?

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — до мистецтва краснопису ви маєте справді чудесний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. А може, винен ще й поганий матеріал, який ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати про своє давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

— Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, а як де й траплявся вдалий рядок, то він був зіпсований ганебними, немовби школярськими кривульками.

— Ще й до того, — вів далі архіваріус Ліндгорст, — ваша туш нетривка. — Він умочив палець у склянку з водою і ледве доторкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якесь страховисько здушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він із злосчастним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

— Не журіться, дорогий пане Анзельме, що ви досі не могли писати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що дуже своєрідно пахла, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт — і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилось копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалось йому не дуже важким.

— Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, знає тільки Бог та архіваріус Ліндгорст, — сказав він, — але дам собі голову відрубати, що не від моєї

руки.

З кожним словом, яке щастило йому вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося йому новими перами дуже добре, а таємниче чорнило, темне, як воронове крило, легко лягало на сліпучо-білий пергамент. Від пильної, напруженої праці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; вів зовсім уже оговтався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімнати [59] на смачний обід. За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добре старе рейнське вино дуже припало до смаку Анзельмові і зробило його балакучішим, ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусу Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, бо він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ті кучеряві знаки чужого письма. Йому здавалося, немовби в глибині його душі якийсь голос нашіптував: "Ах, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!" І по кімнаті війнуло тихим, тихим, ніжним кришталевим дзвоном: "Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!" І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергаменті, лише бери й наводь їх вправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорст не ввійшов до кімнати. Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніше променились іскристим вогнем, тепер дивилися на Анзельма невимовне лагідно. Легкий рум'янець забарвив його білі щоки, зникла іронія, яка раніше стискала рот, приємні, м'яко окреслені уста його, здавалось, ось-ось розтуляться і з них полине мудра, зворушлива мова. Вся постать його стала вища, поважніша, широкий халат звисав на грудях і плечах складками, як королівська мантия, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого, відкритого чола, стягнуте було вузьким золотим обручем.

— Юначе! — урочистим тоном почав архіваріус. — Юначе, про твою таємничу спорідненість з усім найлюбішим і найсвятішим для мене я знав раніше, ніж ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої [60] прядуть ворожі сили, здійсняться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба дасть тобі щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти станеш проти тих нападків, зможе тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит;

віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти втримаєшся на тому, що мусиш почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш прекрасні дива золотого горнця, і станеш щасливий назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощай! — Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідти єдині двері вели в коридор. Зовсім приголомшений дивними явищами, він став перед дверима будинку. Враз над ним відчинилось вікно. Він глянув угору — то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сюртуці, точнісінько такий, яким він його вперше бачив. Студент почув, як він крикнув до нього:

— Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но пана проректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашого жилета.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий таляр у кишені, але нітрішечки не втішився.

— Що з цього вийде — не знаю, — сказав він сам до себе. — Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привиди, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я краще загину, аніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка — це не кохання Серпентини?

ВІГІЛІЯ СЬОМА

Як проректор Паульман вибив попіл з люльки та й пішов спати. Рембрандт і Пекельний Брейгель. Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екштайна проти невідомої хвороби

Нарешті проректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

— Ну, час уже йти спочивати. [61]

— Звичайно, — промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десяту годину. І щойно проректор пішов до своєї робочої кімнати, яка була й спальнею, ледве Франине сопіння сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжку, тихенько встала, одягнулась, накинула на себе плащ і вислизнула з дому.

З того часу, як Вероніка востаннє була в старій Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва, її довіра до старій Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупилось у ній, що все химерне, дивне в їхніх стосунках зі старою являлось Вероніці лише в ореолі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо вирішила витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі прикрощів удома. Нарешті настала та фатальна ніч, якої стара Ліза пообіцяла дати їй допомогу і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними

вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі й жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. На церкві Воздвиження годинник глухо вибив одинадцяту годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старої.

— Ой любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! — гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей з повним кошиком у супроводі свого кота. — Ну, то ходімо, зробимо що треба, а такої ночі має пощастити.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла казан, триногу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще сильніше. В повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамовитий зойк спадав із чорних хмар, що швидко линули по небу і все огортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

— Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестились блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамовитий зойк чула вона, коли буря на хвильку [62] вщухала. Вероніці аж дух забивало, ніби якісь гострі, холодні, як лід, пазури впивалися їй у нутрощі, але, зібравши всі сили, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

— Треба все зробити, а тоді хай там хоч що!

— Так, так, доню моя! — відповіла стара. — Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Анзельма на додачу.

Нарешті стара зупинилась і сказала:

— Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триногу, а на неї казана. І все якось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триноги шугнуло вгору. Вероніка скинула плащ і серпанок і сіла навпочіпки біля старої. Та схопила її за руки й міцно стиснула їх, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, які стара дістала з кошика й кинула у казан, — чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати, — почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, взяла залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а Вероніці наказала тим часом пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знов кинула в казан якогось блискучого металу, пасмо волосся, що його Вероніка вирізала в себе на тім'ї, і невеличкого персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жахливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читачу, щоб тобі довелося двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Надаремне вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитись ночувати; привітний господар казав: "Надворі буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в таку темряву". Але ти на це не зважив, цілком слушно міркуючи: "Я дам поштареві цілий таляр на горілку і щонайпізніше о першій годині буду в Дрездені, де мене в "Золотому ангелі" чи в "Шоломі", а то і в

"Штатнаумбурзі" чекає смачна вечеря та м'яка постіль". І ось, отак ідучи в темряві, ти раптом помітиш удалині якесь дивне миготливе світло. Тоді, під'їхавши ближче, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідки бухкають густі клуби диму та червоне полум'я з іскрами, сидять дві постаті. Якраз повз Це багаття і йде твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дибки, візник лається, хреститься, лупцює коней, [63] а вони ані руш. Мимоволі ти стрибаєш із воза і підбігаєш трохи вперед. Тепер ти виразно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколішки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі, її прекрасне ангельське личко осяяне сліпучим вогнем з-під триноги, але страх облив його крижаним потоком, воно закам'яніло і стало бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, надаремне розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватись з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жах; її маленькі, судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до ангелів-хранителів, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитись на поклик могутніх чарів. Так непорушно і клячить вона, як мармурова статуя. Напроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у кота, очима, з-під чорного накинутого наопашки плаща стирчать голі, кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читачу, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти глянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Брейгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили й нерви, блискавично запалив би в тобі відважну думку — опертись таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі здалося б, що ти сам став одним із тих ангелів-хранителів, яким молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно витягти пістоля з кишені і без слова застрелити стару! Але тим часом, так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: "Гей, там!", або "А що там таке скоїлось?", чи "А що ви там робите?" Візник затрубив би в свій ріг, стара ускочила б в окріп, і вмить усе зникло б у задушливім чаду. Чи знайшов би ти дівчину, яку так палко шукав би в темряві, не можу запевнити, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола, в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий читачу, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж поки чари дійшли до кінця. Вона добре чула, [64] як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали наперебій, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих страхів і мерзот навколо може довести її до згубного, невидимого божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіявся, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

— Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?.. Що ти там

бачиш?..

Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невиразні постаті. Та ось вони почали виступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

— Ах, Анзельм, Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал зашипів, затріскотів і полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

— Ділові кінець! Дякую тобі, мій молодчику! Добре стояв на варті. Гей, гей! Він іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крилами, спускаючись додолу, і пролунав жахливий голос:

— Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулась на землю, а Вероніка впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Франя стояла з чашкою гарячого чаю і питала:

— Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці, непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Татко не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай, і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жахливі картини минулої ночі: "Та невже ж це справді був лише жахливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять третє вересня! А може, я справді ще вчора захворіла і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки зваблювала мене на ворожбитство?"

Франя, що була вийшла, вернулася знову з Веронічиним зовсім мокрим плащем у руках.

— Подивись-но, сестро, — сказала вона, — що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно, перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Її слова тяжко вразили Вероніку, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старої. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дроз пройшов по її тілу. В судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металево люстерко.

— Це подарунок старої! — скрикнула вона жваво, і їй здалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і пройняло її душу блаженним теплом. Гарячка минулася, і все її єство охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з голови, і, коли вона всі свої думки скерувала на нього, він приязно

усміхнувся до неї з люстерка, наче живий мініатюрний портрет. Але скоро їй здалося, ніби вона вже бачить не портрет, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті й старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: "Пане Анзельме, озирніться, адже ж я тут!" Та ніяк не може, бо його ніби оточує світлий вогненний потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги з золотими берегами. Та нарешті їй пощастило-таки зазирнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер їх згадав, усміхнувся, нарешті, до неї і промовив:

— Ах, то це ви, люба мадемуазель Паульман? Але чому ж ви іноді звиваєтесь, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко сховала маленьке люстерко. Тієї миті двері відчинились, і до кімнати ввійшов проректор Паульман з лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркувавши, сказав:

— Гай, гай!

Потім написав рецепта, ще раз спробував пульс і знову сказав:

— Гай, гай!

На цьому він залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна проректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хвора Вероніка. [66]

ВІГІЛІЯ ВОСЬМА

Бібліотека на пальмах. Доля одного нещасного Саламандра. Як чорне перо залицялось до редьки, а реєстратор Гербранд дуже впився

Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентини, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді найвищого блаженства. Всі злигодні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли в нього з серця і з голови, і в новому житті, що зійшло, мов сонце на обрії, Анзельм збагнув усі дива вищого світу, які перед тим сповнювали його подивом та страхом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамент уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в першотвір, щоб відтворити все якнайточніше. Крім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тієї миті, коли Анзельм кінчав останній знак рукопису, і давав йому другий, а потім виходив, помішавши чорнило якоюсь чорною паличкою і замінивши затупілі пера новими, гострішими. Одного дня, тільки-но вибило дванадцяту годину, Анзельм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив, були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби вкритому блискучими квітками, халаті, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

— Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба заглянути в кімнату, де на нас чекають майстри Багаватгіти.

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що першого

разу. Студента Анзельма знов захопила надзвичайна пишнота саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квітки на темних кущах насправді були різнобарвними, блискучими метеликами. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахощі їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у таємничі акорди глибокого жалю і туги. Птахи-пересмішники, що першого разу так сміялися і глузували а нього, знову пурхали навколо і безперестанку кричали тонкими голосами:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо спіткнетесь і впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудермантель! Хай кум Пугач підстриже вам чуба!

Отак вони кепкували з Анзельма, аж поки він не вийшов із саду. Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горнцем зник, а замість нього посеред кімнати стояв накритий фіалковим оксамитом стіл, на якому лежало відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а до столу присунуте було таким же оксамитом оббите крісло.

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви надалі сидітимете тут, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше і обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь боже, чорнильна ляпка на першотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був сувій пергаменту, який архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм неабияк здивувався, глянувши на ті дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, які скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втратив надію, що все те перемалює, і тому глибоко замислився.

— Більше відваги, юначе! — вигукнув архіваріус. — Якщо ти твердо віриш і широко кохаєш, то Серпентина тобі допоможе. — Голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано глянув на нього, архіваріус стояв перед ним у королівському вигляді, в якому з'являвся за перших відвідин у бібліотеці. Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі.

Студент Анзельм збагнув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер полинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що повинно статися з ним та з любою Серпентиною. "А то й [68] таке може бути, — міркував він далі, — що він чекає новин із верхів'я Нілу або його відвідав який маг із Лапландії, — отож і мені слід тепер ретельно взятися до роботи". І він почав студіювати

незнайомі знаки пергаментного сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді здавалося, наче шуміло смарагдове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, який Анзельм чув тієї нещасливої долини на вшестя під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаментного сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, як тільки слова: "Про одруження Саламандра з Зеленою Змійкою". Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

— Анзельме, коханий Анзельме! — війнуло йому з листя, і — о диво! — з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

— Серпентино, кохана Серпентине! — скрикнув Анзельм, мов несамопитий, в надзвичайному захваті, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається прегарна дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу.

Листя ніби опускалось і розтягувалось, з дерева всюди витикались колючки, але Серпентина гнучко обминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла біля Анзельма на те саме крісло, обняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих з її вуст, електричну теплоту її тіла.

— Коханий Анзельме, — почала Серпентина, — тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ущасливить нас обох назавжди!

— О кохана, дорога Серпентино! — сказав Анзельм. — Аби тільки мені тебе мати, то я більше ні про що не дбаю. Коли ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих чудес, що оточують мене, відколи я тебе побачив.

— Я добре знаю, — мовила Серпентина, — що те незбагненне й чудесне, яким мій батько собі на втіху оточує тебе, викликає в тобі переляк, але тепер, сподіваюсь, такого [69] вже не буде, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, щоб щиро, як на сповіді, розповісти все, що ти повинен знати, без чого ти не збагнеш до кінця мого батька, не зрозумієш, хто ми з ним такі.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах у Серпентини, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотаємніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Змійчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здалося, ніби вона, звинувшись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів від такої думки.

— Ах, не кидай мене, кохана Серпентино, — скрикнув він мимохіть, — тільки ти — моє життя!

— Не покину тебе сьогодні, — сказала Серпентина, — поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене не можеш збагнути. Знай же, любий, що мій батько походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його коханню до Зеленої Змії. В прадавні часи панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандр, якого князь любив найдужче (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати чудесно оздобила своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: "Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер тебе не збудить". Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, Лілея розкрила своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дрімала в келиху квітки. Тоді Саламандра охопила гаряча любов до Зеленої Змійки, і він викрав її у Лілеї, яка в невимовній тузі даремно кликала своїми пахощами по всьому саду кохану доньку. А Саламандр приніс її в Фосфорів палац і почав благодіяти йому: "Поеднай мене з коханою, бо вона повинна бути моєю назавжди". — "Шаленцю, чого ти вимагаєш? — промовив князь духів. — Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала разом зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер земні духи тримають у кайданах, зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе". Та Саламандр не зважив на оберегу [70] князя духів; повний палкої жаги, він схопив Зелену Змійку в обійми, вона розсипалась на попіл, і крилата істота, народжена з того попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Саламандр знавіснів із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем і полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела і квіти попадали спалені, і зойки їхні сповнили повітря. Розгніваний князь духів схопив Саламандра й сказав: "Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують з тебе, держать в полоні, аж поки вогненна матерія загориться знов і вирветься з землі з тобою вже як з новим створінням". Бідолашний Саламандр погас і впав дотолу. Коли це виступив наперед старий Мимра — земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: "Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я оздоблював металами всі ті чудесні квіти, що він спалив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте я заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею і ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив мій сад. Не карай же його суворо!" — "Вогонь його тепер уже погас, — промовив князь духів, — але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому людському поколінню, коли духи стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої далечини глухим відлунням будуть промовляти до людей, коли йому, відірваному від гармонійного кола, тільки безмежна туга подаватиме темну вістку про чудесне царство, де він колись жив, як ще в душі його пробували віра і любов, у ті нещасливі часи знов загориться вогонь Саламандра, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне людське життя і терпіти всі його злигодні. Але в

нього залишаться не тільки самі спогади про його первісне життя, він знов житиме в священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і міць споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей він знов віднайде Зелену Змійку і від поєднання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері. Весною будуть вони гойдатись у темнім бузиновім кущі, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвіночками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і коли Змійка, глянувши на нього своїми прекрасними очима, заронить у нього мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинути, як скине повсякденні турботи, якщо з коханням [71] до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але Саламандр зможе скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів не раніше, ніж знайдуться три таких юнаки, що одружаться з трьома його доньками!" — "Дозволь, пане, — сказав земний дух, — зробити трьом його донькам подарунок, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найкращого металу. Я виглянсю його промінням, взятим у діамантів; нехай у його блиску відіб'ється сліпуча краса вашого чудесного царства, що перебуває в гармонії з цілою природою, з середини горнця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахощами обвіватиме вірного юнака. І як тільки він зрозуміє її мову, збагне дива нашого царства, то й сам із коханою переселиться в Атлантиду". Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандр, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися всім дріб'язковим вимогам буденного життя, і звідси, можливо, й походять його зловтішні вихватки, що декого так дратують. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною і з моїми сестрами, тепер дали особливу назву, якою, на жаль, частенько зловживають: їх звать дитинячою поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через свою дуже наївну вдачу, а ще й тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохаєш Зелену Змійку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми, з'єднавшись, щасливо й радісно житимемо в Атлантиді! Але я не приховую від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився з пут і зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знов закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі посипалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди стають проти саламандрів та земних духів. Ота перекупка, що така ворожа до тебе, милий Анзельме, й прагне — це моєму батькові добре відомо — заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням кохання такого пера з драконового крила до одної редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогові і в корчах полоненого дракона їй відкрились таємниці багатьох чудесних зоряних [12] знаків, і вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки — бореться блискавками, що стріляють із

Саламандрової середини. Всі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує під час сприятливих розташувань сузір'їв, викликають безліч злих чарів, що наводять жах на людину й віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможеного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа знешкодила вже багато її злих чаклунств. Будь вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

— О моя Серпентино! — вигукнув студент Анзельм. — Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну. Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце — він же нічогісінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о диво: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись до неї, він переконався, що це і є розповідь Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, в капелюсі і з паличкою в руках; він подивився на списаний пергамент, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

— Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер ходімо ще до Лійкових купалень. Гайда за мною! — Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм був зовсім приголомшений і подякував небу, коли опинився на вулиці. Пройшовши кілька кроків, вони зустріли реєстратора Гербранда, і він теж радо приєднався до них. Перед брамою вони натоптали свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

— Ат, яке ще там кресало! Ось вам скільки завгодно вогню. Він ляснув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко запалили люльки.

— Ти диви, який цікавий хімічний фокус, — здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламандра і здригнувся.

У Лійкових купальнях реєстратор Гербранд — людина взагалі добродушна і спокійна — випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співати парубоцьких [73] пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм не змушений був відпровадити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорст давно пішов.

ВІГІЛІЯ ДЕВ'ЯТА

Як студент Анзельм трохи порозумнішав. Товариство п'є пунш. Як студент Анзельм назвав проректора Паульмана пугачем, а той дуже образився. Чорнильна ляпка і її наслідки

Усі ті дивовижі, що траплялися щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибили його із звичайної життєвої колії. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку з нетерпінням чекав дванадцятої години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа була звернена до коханої Серпентини і до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорста, він мимохіть згадував іноді й про Вероніку, ба не раз навіть

йому ввижалося, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глум. А іноді здавалось, ніби раптом на нього налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки, і він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі прегарної дівчини і відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра з Зеленою Змійкою, Вероніка з'явилась перед його очима яскравіше, ніж будь-коли. І, аж прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки приснилося, начебто Вероніка справді була в нього і з глибокою тугою, яка брала його за серце, нарікала, що він її щиро любов приніс у жертву фантастичним явищам, які викликають у ньому тільки внутрішній розлад і загрожують йому нещастям і загибеллю. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб полегшити ту муку, він подався вранці на прогулянку. Якась таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і щойно він хотів звернути в бічну вуличку, як проректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

— Агов! Дорогий пане Анзельме! Amice!(1) Де це ви, на бога, пропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як [74] Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж, мабуть, до мене зібралися?

(1) Друже! (Лат.)

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до проректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже пишно і старанно вбрана. Проректор Паульман аж здивувався:

— Чого це ти так видженджурилась, хіба чекаєш гостей? Ну то ось маєш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент Анзельм скромно і ввічливо поцілував Вероніці руку, то відчув легкий потиск, від якого немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою ніяковість, почав гасати з пустункою по кімнаті. Та ось на нього знов напав демон незграбності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило, і звідтіль блиснуло маленьке кругле металеве люстерко, в яке він почав дивитися, дивно втішений. Вероніка тихенько підкралася до нього ззаду, поклала руку на плече і, міцно до нього пригорнувшись, також заглянула в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у ньому почалась боротьба. Думки, образи з'являлися, знов зникали: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина вляглась, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра з Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Його самого здивували ті марення, і він пояснив їх тільки екзальтованим станом своєї душі, охопленої коханням до Вероніки, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах

якого до того ж ще й такі стоять пахощі, що аж памороки забивають. Анзельм щиро посміявся з своїх безглузвих фантазій — закохатися в Зелену Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

— Так, так! Це Вероніка! — скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою.

Глухе "ах" вилетіло з її уст, що тієї ж миті запалали на його устах.

— О, який я щасливий! — прошепотів захоплений студент. — Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося! [75]

— А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радником? — запитала Вероніка.

— Неодмінно! — відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов проректор Паульман і сказав:

— Ну, дорогий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зготує нам чудесної кави, якою ми ласуємо з реєстратором Гербрандом, що також обіцяв завітати.

— Ах, дорогий пане проректоре, — відповів на те студент Анзельм, — хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста, переписувати манускрипти?

— А гляньте-но, амісе! — сказав проректор, показуючи йому кишенькового годинника, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже пізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче прийняв запрошення проректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитись на Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілунку. Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільниться від усіх фантастичних марень, які справді могли довести його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, натякнув, що в нього є з собою одна штука, яка принесе їм усім того холодного жовтневого вечора велику приємність, коли прекрасні Веронічині руки змішають і доведуть її до належної форми, так би мовити, пронумерують і прошнурують.

— Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? — вигукнув проректор Паульман.

Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сюртука раз, другий, третій і дістав пляшку араку, цитрину і цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парувал чудесний пунш. Вероніка поналивала їм трунку, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок зайшов студентові Анзельму в голову; до нього вернулися також усі дива, які йому довелося недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в адамашковім халаті, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба навіть відчув, що мусить вірити в Серпентину; [76] всередині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу, і, беручи його, Анзельм легенько торкнувся її руки.

— Серпентино, Вероніко! — зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд голосно вигукнув:

— Ну й дивак той архіваріус Ліндгорст, ніяк не зрозумієш його! А втім — за його здоров'я! Цокнемось, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокаючись із реєстратором:

— Все це від того, вельмишановний пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст — це, власне, Саламандр, який, розгнівавшись, геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втекла Зелена Змійка.

— Що? Як? — запитав проректор Паульман.

— А так, — вів далі студент Анзельм, — і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і нидіти отут, у Дрездені, зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки — маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушають юнаків, мов сирени.

— Пане Анзельме, пане Анзельме? — скрикнув проректор Паульман. — Чи вам памороки забило? Що це ви, на бога, за нісенітниці верзете?

— Він правду каже, — перебив його реєстратор Гербранд, — та бісова личина, архіваріус, і справді-таки проклятий Саламандр, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сюртуках, як запалена губка. Так, так, ти правду кажеш, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! — І реєстратор Гербранд так гримнув кулаком по столу, що аж склянки забряжчали.

— Реєстраторе! Чи ви не сказалися? — сердито закричав проректор. — Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

— Ах, — сказав студент, — так і ви, пане проректоре, — не що інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

— Що? Я птах?.. Перукар? — закричав проректор, ошаленівши. — Добродію, ви таки збожеволіли!

— Але стара ще йому залле сала за шкуру! — скрикнув Реєстратор Гербранд.

— А так, стара має силу, — озвався Анзельм, — хоч вона простацького роду, бо її батько — нікчемне драконове перо, а мати — погана редька, але найбільше вона завдячує своєю силою різним пекельним тварюкам, шкідливій мерзоті, якою себе оточила. [77]

— Це паскудний наклеп! — скрикнула Вероніка, розгнівано блискаючи очима. — Стара Ліза — мудра жінка, а чорний кіт — не пекельна тварюка, а освічений, дуже вихований юнак і її *cousin germain*(1).

— А чи не може Саламандр, як сяде їсти, спалити собі бороду й пропасти ні за що? — запитав реєстратор Гербранд.

— Ні, ні! — закричав студент Анзельм. — Ніколи з ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене душа як у дитини і я дивився Серпентині в очі.

— А кіт їх видере! — скрикнула Вероніка.

— Саламандр... Саламандр їх усіх візьме в кулак, усіх! — заревів проректор Паульман, розлютований до краю. — Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам з глузду з'їхав? Що ж це за нісенітниці я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! —

Проректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, пожмакавши, жбурнув об стелю так, що з кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску з-під пуншу, склянки і, радісно вигукуючи, теж почали жбурляти об стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

— Віват, Саламандре! Peregat, peregat(2) стара! Розбий металеве дзеркало, видери котові очі... Злови пташку! Егей... егей... евое, Саламандре!

(1) Брат у перших (франц.).

(2) Хай згине (лат.).

Так репетували й ревіли всі троє, мов навіжені. Франя з плачем вибігла з кімнати, а Вероніка впала на канапу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне, а особливо вирізнявся на ньому закарлючений ніс, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадали в очі. На голові була в нього також особлива перука, що скидалася швидше на шапочку з пір'я.

— Добрий вечір, людоньки! — зарипів кумедний чоловічок. — Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від пана архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні даремно чекав пана Анзельма, але на завтра найпокірніше просить з'явитися вчасно.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Проректор Паульман і реєстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайшлася [78] плачем з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм затремтів з якогось внутрішнього жаху і, не тямлячи себе, вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як попав до своєї кімнати. Скоро по тому до нього ввійшла Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знов працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

— На добраніч, на добраніч, мій любий друже, — прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

Анзельм хотів обняти її, але видиво щезло, він прокинувся веселий, підбадьорений і тільки щиро посміявся з самого себе, що так упився від пуншу. А коли згадав Вероніку, йому знову стало гарно на серці.

— Тільки завдяки їй, — сказав він сам до себе, — я позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав себе склянним, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив з кімнати, щоб його не з'їли кури. Якщо я стану радником, то й мови нема — одружуся з мадемуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов садом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому спершу все тут здавалося таким дивним і чудовим. Він тут уже не бачив нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що раніше дражнили його, пурхало лише кілька горобців, які, побачивши Анзельма, галасливо неприємно зацвірінчали. Блакитна кімната здалася йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей яскраво-блакитний колір, неприродно

золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатись. Архіваріус подивився на нього, якось дивно, іронічно посміхнувся і запитав:

— Ну, то як вам учора смакував пунш, дорогий Анзельме?

— Ах, вам, напевне, папуга вже... — відповів студент Анзельм, украй засоромившись, але затнувся, бо подумав, Що й папуга був, мабуть, тільки манюю.

— Еге! Я ж сам був у вашій компанії, — сказав архіваріус Ліндгорст. — Хіба ви не бачили мене? Але ви почали так казитися, що й мені трохи не перепало, бо я саме сидів у мисці, коли реєстратор Гербранд схопив її, щоб жбурнути об стелю, і я мусив швидше сховатись у проректорову люльку. Ну, бувайте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам таляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

— І як це архіваріус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? — сказав сам до себе студент Анзельм і сів до столу, [79] щоб узятися за манускрипт, що його архіваріус, як звичайно, розгорнув перед ним.

Але він побачив на пергаментному сувої таку силу дивних рисок та закарлючок, переплетених між собою, що око не могло ні на чому спинитись, і йому здалося, що все те майже неможливо скопіювати. Пергамент скидався на помережаний жилками уламок мармуру або на порослий мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, він усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і — о, небо! — велика ляпка впала на розгорнутий першотвір. Зашипівши й засвистівши, з плями вилетіла синя блискавка і затріщала-зазміїлась по кімнаті до самої стелі. Тоді зі стін заklubочилась густа пара, листя почало шуміти, наче в бурю, з нього випорснули блискучі васи-лиски у миготливому полум'ї, пара зайнялася і навколо Анзельма, прискаючи, затанцювали вогняні омахи. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзенними головами і обкрутилися лускатими тілами навколо Анзельма.

— Божевільний, прийми тепер кару за свій зухвалий злочин! — так волав моторошний голос укоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню.

І ось їхні роззявлені пащі виригнули на Анзельма вогненний потік, який почав гуснути навколо нього й ставати ніби твердою крижаною масою. Анзельмове тіло, стягуючись усе міцніше й міцніше, зовсім залякло, і він знепритомнів, а коли знов опритомнів, то не міг навіть ворухнутись: він був немов оточений блискучим саявом, у яке стукався, коли пробував підняти руку чи повернутися.

Ах! Він сидів у міцно заткнутій кришталевій сулії на одній з полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

ВІГІЛІЯ ДЕСЯТА

Страждання студента Анзельма в скляній сулії. Щасливе життя учнів духовної школи і практикантів. Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста. Перемога Саламандра і звільнення студента Анзельма

Я дуже сумніваюся, що тобі, ласкавий читачу, доводилось коли сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привидітись тобі в чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то можеш собі уявити, який розпач охопив [80]бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилось такого, то нехай буйна фантазія замкне тебе, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений сліпучим блиском; усі речі навкруги немов освітлені й оповиті променистими барвами райдуги, все тремтить, коливається, мерехтить у непевному сяйві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який тебе так стискає, що дух твій даремно дає накази мертвому тілові. Все міцніше й міцніше твої груди зчавлює незмірний тягар, усе менше й менше з кожним подихом стає повітря у вузькому просторі сулії, твої жили набрякають, і, пронизаний невимовним страхом, кожний нерв здригається і сходить кров'ю в смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читачу, студента Анзельма, який звів ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через свої надмірні муки саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно зазирнуло до кімнати, і хіба ж не почались його тортури знову? Вія не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, він чув лише глухе гудіння безумства. Тоді він заволав у розпачі:

— О Серпентино, Серпентине, врятуй мене від цих пекельних мук!

І здалось йому, наче його обвіяли тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчає бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, паморочливе світло щезло, і він зітхнув вільніше.

— Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, любя, кохана Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе виплекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втратив я віру, а з нею і все, що могло зробити мене найщасливішим? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, ніколи я не побачу його чудес. Ах, аби хоч ще раз поглянути на тебе, почути твій милий, солодкий голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, пекучим жалем; аж раптом поруч нього хтось сказав:

— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів духовної школи і двох практикантів.

— Ах, панове й товариші в нещасті! — скрикнув він. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволеними, [81] такими веселими, як оце, бачу, ви? Адже сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова тріщить і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра і в Зелену Змію.

— Що ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справжні студенти, "Gaudeamus igitur"(1) і ні про що не дбаємо!

(1) Тож будемо веселі (лат.). Початок давньої студентської пісні.

— Вони правду кажуть, — озвався один практикант, — я також забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут, поруч мене, і пильненько заглядаю до пляшки з пивом, замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

— Але ж, шановні мої панове! — сказав студент Анзельм. — Хіба ж вам не видно, що ви всі вкупі і кожний зокрема сидите в скляних судіях і не можете навіть ворухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти голосно зареготали й закричали:

— Студіозус з'їхав з глузду, він уявляє, що сидить у скляній сулії, а сам стоїть на Ельбському мості й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

— Ах, — зітхнув студент, — вони ж не бачили ніколи прекрасної Серпентини, вони не знають, що таке воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчують тягара в'язниці, куди їх замкнув Саламандр за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повіяв і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

— Анзельме! Вір, кохай, надійся!

І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталь змушений був попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Все легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре бачив, що Серпентина ще кохає його і лише завдяки їй він може витримати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легковажних товаришів у біді, а скерував свої думки й почуття [82] тільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку прочулося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничку з пощербленою накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, приглядаючись пильніше, він побачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці з'явилася перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

— Гай, гай, хлопче! Мусиш тепер сидіти, як на прив'язі? Гни тепер у пляшці спину, як попався, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала давно, що так буде?

— Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуща відьмо, — сказав студент Анзельм, — ти винна у всьому! Але попадешся ще й ти Саламандрові, гидотна редько!

— Ха-ха! — сказала стара. — Менше гонору! Ти моїм синочкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеш, поки я тобі не допоможу; дістатись до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі

живе, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, і я впіймаю тебе в фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, з якою мусиш одружитися, коли станеш радником.

— Геть від мене, сатанинське кодро! — гнівно вигукнув студент. — Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер спокутувати. Але я все перетерплю, бо можу існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпентину. Я не хочу бути радником, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змійка моєю, то я загину з туги й жалю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

— Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота!

Вона скинула чорний плащ і гола, бридка, почала кружляти по кімнаті. Фоліанти падали додолу, а вона виривала з них пергаментні аркуші і, швидко, майстерно зшиваючи їх, надягала на тіло й скоро вбралася в чудернацький панцер із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що стояв [83] на письмовому столі, і завив до старої. Вона заверещала з радощів і разом із ним зникла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і незабаром почув віддалік свист і галас. Птахи в саду закричали, папуга зарипів:

"Рятуйте, рятуйте, грабунок, грабунок!"

Тієї ж миті стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

— Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелену Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, чує Серпентинин голос. Його охопив жах і розпач. Він напружив усю свою силу й почав так міцно натискати на скло, що, здавалося, нерви й жили зараз не витримають... Різкий дзенькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму адамашковому халаті.

— Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! — закричав він.

Нараз чорні коси старої наїжачились, немов щетина, червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пащеку, заклацала зубами й зашипіла:

— Швидше летіть, запаліть, розтопіть! — і глузливо замекала, зареготала, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідти повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася халата, як ставала квітами й опадала додолу.

Враз лілеї на халаті замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем, і архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму. Вона завилала з болю, але відразу ж застрибала, струшуючи їх із пергаментного панцера, і лілеї гасли й розсипалися на попіл.

— Гей, до мене, хлопче! — завищала стара, і кіт, підскачавши, кинувся через архіваріуса до дверей, але сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим

дзьобом за карк, і червона вогненна кров бризнула у нього з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

— Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, підскочила до архіваріуса і, розчепірівши закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій халат і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаментних аркушів, стара заметалась, виючи з болю, і все намагалася захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаментних аркушів із книг, щоб загасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи аркуш, полум'я гасло. [84] Але тоді ніби зсередини в архіваріуса порснуло на стару шипуче проміння.

— Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандрові! — залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок заміїлись вогненними кільцями навколо старої.

Кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив кота дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури так глибоко, що той завив і застогнав у смертельних корчах, видовбав йому гострим дзьобом палаючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Звідти, де стара впала додолу під халатом, знявся густий чад. Вереск відьми, її жахливий, пронизливий крик затих удаліні. Смердючий чад, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв халат — під ним лежала погана редька.

— Шановний пане архіваріусе, ось вам переможений ворог, — сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорний волос.

— Дуже добре, мій любий, — відповів архіваріус, — тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличку douceur(1) шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як бачу, мерзенний кіт розбив ваші скельця.

(1) Винагороду (франц.).

— Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! — відповів дуже задоволений папуга, взяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому.

Потім архіваріус взяв золотий горнець і гукнув:

— Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки підлої перекупки, яка штовхала його до загибелі, глянув на архіваріуса, то знов побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною ласкою і гідністю.

— Анзельме, — промовив князь духів, — не ти, а ворожі стихії, що намагалися згубно вдертися у твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все єство Анзельма, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, всі фібри, всі нерви його тіла затремтіли, але акорди дедалі голосніше лунали по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма,

розпалося, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини. [85]

ВІГІЛІЯ ОДИНАДЦЯТА

Проректор Паульман незадоволений тим, що в його родині зчинилась така скаженина. Як реєстратор Гербранд став радником і в найлютіший мороз прийшов у черевиках та шовкових панчохах. Веронічине признання. Заручини біля миски з гарячим супом

— Але скажіть лише мені, найдорожчий реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? — промовив проректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала перука, що злипла в кучму.

Коли студент Анзельм вибіг учора звідти, проректор Паульман і реєстратор Гербранд лишились і, заточуючись, кружляли по кімнаті, мов навіжені, стукались головами, поки Франя на превелику силу не відпровадила тата, що ледве тримався на ногах, спати, а реєстратор Гербранд, не тямлячи себе, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову синьою хусточкою, тужно стогнав:

— Ах, дорогий проректоре, не пунш винен, який мадемуазель Вероніка чудово приготувала, ні! То все через клятого студента сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus*?⁽¹⁾ І хіба не знаєте, що божевільня заразливе? Пробачте на слові, але давнє прислів'я каже: до кого пристанеш, такий і сам станеш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко втрачаєш глузд і мимохіть так поводишся, такі викидаєш коники, наче й справді божевільний. Повірите, проректоре, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

(1) Божевільний (лат.).

— Ви що, жартуєте? — перебив його проректор. — То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

— Можливо, — відповів реєстратор Гербранд, — але мушу признатися, що мені таки моторошно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

— То я, — сказав проректор, — бо я дуже хроплю.

— Ну, може бути, — вів далі реєстратор, — але послушайте, шановний проректоре! Не без причини захотів я вчора [86] з вами трохи розважитись, та Анзельм усе мені зіпсував... Ви не знаєте, о проректоре! Проректоре! — Реєстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обняв проректора, палко потис йому руку, ще раз несамовито скрикнув: — О проректоре! Проректоре! — І, схопивши капелюха та палицю, вибіг швидко геть.

— Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, — сказав проректор сам до себе, — бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевільням геть збивав з пантелику найкращих людей. Реєстратор уже пропадає людина, а я поки що тримаюсь, але сатана, що так стукав, коли я був п'яний, може вдертися знову й почати свої витребеньки. Отож — *apage satanas*!⁽¹⁾ Геть Анзельма!

(1) Геть сатану! (Лат.)

Вероніка стала дуже задумлива, мовчазна, усміхалась тільки вряди-годи, і то якось дивно, а найбільше любила бути на самоті.

— Її Анзельм також наврочив, — злісно сказав проректор сам до себе, — але добре, що він і на очі не показується. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється. — Останні слова проректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що була саме в кімнаті, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

— Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

— Як? Що? — скрикнув проректор Паульман. — Ох, боже мій, ох, боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і реєстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятущий, мерзенний Анзельм! — І він негайно побіг по лікаря Екштайна.

Лікар усміхнувся і лиш озвався:

— Гай, гай! — Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: — Нервові напади! Минеться само... Треба ходити на повітря, гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися "Щасливця", "Празьких сестер", і все минеться!

"Рідко лікар буває такий говіркий, — подумав проректор Паульман, — просто-таки балакучий".

Минуло кілька днів і тижнів, навіть місяців, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він у новому модному вбранні з найкращого сукна, в черевиках і шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці зайшов до кімнати проректора Паульмана, неабияк здивувавши його [87] своїм виглядом. Він урочисто підійшов до проректора, церемонно обійняв його і промовив:

— Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мадемуазель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить у мене на серці! Тоді, того злощасного вечора, коли я приніс у кишені сюртука всі складники злощасного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину і радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді довідався, що я номінований у радники, а тепер я маю в оцій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis*(1).

(1) За підписом і печаткою князя (лат.).

— Ах, ах! Пане реєстр... пане раднику Гербранде, хотів я сказати! — промурмотів проректор.

— Але тільки ви, дорогий проректоре, — вів далі новопризначений радник, — тільки ви можете зробити мене ділком щасливим. Я вже давно кохаю в душі мадемуазель Вероніку і можу похвалитися не одним приязним поглядом з її боку, які ясно свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний проректоре, я, Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мадемуазель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Проректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

— Ай-яй-яй! Пане реєстр... пане раднику, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну,

коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія — тільки приховане кохання до вас, шановний раднику! Знаємо таке!

Тієї миті зайшла Вероніка, бліда й засмучена, як завжди тепер бувала. Радник Гербранд підійшов до неї, вишукано привітав її з іменинами й віддав пахучий букет квітів, а ще маленьку коробочку, з якої, коли вона відчинила її, сяйнула пара блискучих сережок. Раптом щоби її зашарілись, очі заблищали жвавніше, і вона скрикнула:

— Ах, боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалась ними!

— Як це? — мовив радник Гербранд трохи збентежено і ображено. — Адже я лише годину тому купив їх у Замковому провулку за нікчемні гроші?

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед люстерком, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Проректор Паульман поважним тоном сповістив її, прибравши урочистого вигляду, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освідчення. [88] Вероніка подивилась на радника проникливим поглядом і промовила:

— Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку і серце, але мушу зараз же обом вам — і татові, і нареченому — відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене на душі і на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Франя вже подає на стіл. — І, не чекаючи на відповідь проректора й радника, незважаючи на те, що в них слова вже висіли на губах, Вероніка повела далі: — Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від щирого серця і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радник, запевнив, що Анзельм легко може досягти того самого, я вирішила, що тільки він і більше ніхто буде мені чоловіком. Аж побачила, начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї няньки, що тепер стала ворожкою і великою чарівницею. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі, перед осіннім рівноденням, на роздоріжжя; вона заклинала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota ми виготовили невеличке металеве люстерко, в яке мені досить було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюсь, що зробила так, і зрікаюсь усіх сатанинських чарів. Саламандр переміг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не могла, і коли папуга зжер її як редьку, тоді моє металеве люстерко брязнуло й розбилося. — Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмо кіс зі скриньки з шитвом і, подаючи їх раднику Гербранду, додала: — Ось вам, любий раднику, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині з Ельбського мосту, а саме звідти, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмо завжди носіть на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклунських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер з'єднав свою долю з Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий раднику, любити й поважати, як вірна дружина.

— Ах боже, ах боже! — скрикнув проректор Паульман скрушно. — Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радничкою, вона божевільна!

— Аж ніяк, — перебив його радник Гербранд, — я добре знаю, що мадемуазель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, будучи перенапруженою, колись звернулася до тої чарівниці, що ворожить на картах [89] та на кавовій гущі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово — до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть впливати на людину вкрай погано, про що ми читаємо у давніх авторів. А що мадемуазель Вероніка говорила про перемогу Саламандра і про одруження Анзельма з Зеленою Змійкою, то це, звичайно, тільки поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку із студентом.

— Вважайте це за що хочете, любий раднику, — перебила його Вероніка, — нехай навіть і за безглуздий сон.

— Ні в якому разі, — сказав радник Гербранд, — бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма опанували таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Проректор Паульман більше не міг витримати й вибухнув:

— Досить, на бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, на нас впливає Анзельмове божевілля? Пане раднику, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання забило памороки, а коли так, то все швидко минеться після одруження, а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілля, вельмишановний раднику, і турбувався б за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувались, і, не встиг ще й захолонути принесений суп, як заручини були закінчені. Через кілька тижнів по тому пані радниця Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на джэнджиків, що проходили мимо і, дивлячись на неї в лорнет, казали:

— Ну й гарна жінка радниця Гербранд!

ВІГІЛІЯ ДВАНADЦЯТА

Відомості про масток, що його Анзельм дістав від архіваріуса Ліндгорста як зять, і про те, як він живе там із Серпентиною. Закінчення.

Як глибоко відчував я величезне щастя студента Анзельма, що, з'єднавшись навіки з милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він визнав за свою [90] вітчизну і до якого душа його, сповнена дивних передчуттів, так давно прагнула! Але марні були, ласкавий читачу, всі мої зусилля хоч би приблизно віддати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж переймався відразу, коли бачив, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з прикрого невдоволення, я ходив як сновиди, одне слово, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читачу, в четвертій

вігілії. Я дуже зажурився, перечитавши одинадцять щасливо завершених вігілій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцяту, як останній камінь до будови, бо щойно я сідав уночі до столу, щоб закінчити твір, мені здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я — бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після п'ятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб принаймні хоч у сні побачити щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

"Вельможний пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігіліях дивну долю мого любого зятя, колись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордуєтесь над дванадцятою і останньою вігілією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиці, куди він переїхав із моєю донькою в мій прегарний маєток. Незважаючи на те, що ви розголосили перед читачами, хто я такий насправді, чого мені зовсім не хотілося, бо ж це може зашкодити мені на службі як таємному архіваріусові й потягти за собою безліч інших неприємностей, навіть порушення в колегії питання про те, чи має право Саламандр, хай і зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду й чи можна йому доручати важливі справи, оскільки за Габалісом та Сведенборгом, стихійним духам узагалі не можна довіряти; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі уникатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не зіпсував блискавкою їхню зачіску і святковий фрак, — незважаючи на все це, кажу, я таки хотів би допомогти вам, вельможний пане, закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про мою заміжню доньку (як би мені хотілося здихатися й решти двох!). Отож коли хочете написати дванадцяту вігілію, то злізьте зі свого клятого третього поверху вниз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. В блакитній пальмовій кімнаті, [91] вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі побачите. Так буде краще для вас, ніж велеловно описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток.

З глибокою повагою, ваш найпокірніший слуга Саламандр Ліндгорст, р. t.(1) корол. таємн. архіваріус".

(1) Pro temore — нині (лат.).

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте ласкава записка архіваріуса Ліндгорста була для мене надзвичайно приємна. Хоча, здається, химерний дідуган і знав, у який дивний спосіб мені стала відома доля його зятя, — хоч я, зобов'язавшись тримати все в таємниці, не можу розповісти про нього навіть тобі, ласкавий читачу, — але не гнівайся на мене, як я боявся, бо сам подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір. Отже, я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб розповідь про його чудесне існування в царстві духів з'явилася друком. "Мабуть, — думав я, — він сподівається таким чином швидше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, в душу якогось юнака западе іскра й запалить у ньому тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на вшестя шукатиме і знайде в бузиновому куші. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він

попав у скляну сулію, буде йому пересторогою: хай бережеться всяких сумнівів, усякої зневіри". Рівно об одинадцятій я загасив лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

— А, це ви, вельмишановний! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували моїх добрих намірів. Ходімо! — І повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив бузкового кольору письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, з якого високо здіймалось блакитне тріскуче полум'я.

— Ось, — сказав він, — я приніс вам улюблений трунок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейсера. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Пийте, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій халат і, щоб натішитись вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

— Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе, — озвався я, — але, якщо ви хочете, щоб я скуштував цього трунку, то не...

— Не турбуйтеся, мій дорогий! — вигукнув архіваріус, швидко скинув халат, скочив, на мій неабиякий подив, у келих і зник у полум'ї. [92]

Я, не вагаючись, спробував трунок, трохи здуваючи полум'я. Трунок був чудовий!

Чи це не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов від пестоців вранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, воно зводиться й шепоче про дива, що про них сповіщають, немов з далекої далини, чарівні звуки арф. Блакить одстає від стін і стелиться навкруги, немов духмяний туман, але сліпуче проміння пронизує його, і він, наче охоплений дитинячою радістю, котиться, клубочиться, здіймається в незглибну височінь і нависає склепінням над пальмами. Але промінь нижеться до променя, вони стають усе сліпучіші, і нарешті в ясному сонячному сяйві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здіймають свої прекрасні голівки, і їхні пахощі привітно закликають щасливців: "Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахощі — це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сяйві. Ми вогонь, запалений коханням. Пахощі — це туга, а вогонь — це прагнення, і хіба ми не живемо в твоїх грудях? Ми ж твої власні прагнення". Темні кущі, високі дерева шумлять і шепочуть: "Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь — це прагнення, але надія — наш холодок. Ми заколишемо тебе любими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе в твоїх грудях". Струмки й потічки дзюркотять і хлюпочуть: "Коханий, не минай нас так швидко, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо ти зрозумів нас!" Барвисті пташки радісним хором щебечуть і співають: "Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, любовний захват". Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить удаліні. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи — акантовим листом, що в дивному плетиві гірлянд та фігур утворює чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

— О! — вигукує він, сповнений захвату. — Вона вже недалеко!

І ось із середини храму велично й урочисто виходить прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна Лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її чудесних очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

— Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, що зрівнялася б з нашою? [93]

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше й привітніше дзюркотять струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують, скрізь стоїть веселий, радісний, метушливий гомін, у повітрі, у воді, на землі, — всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, освітивши кущі, з землі визирнули діаманти, мов іскристі очі, з джерел високо прискають водограї, чудові пахощі линуць на шурхітливих крилах — це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістують Анзельмове щастя.

Тоді Анзельм підіймає голову, освітлену променистим сяйвом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

— Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі ще до того, як Фосфор запалив думку, вона — пізнання священної єдності всіх речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я вічно тебе кохатиму, о Серпентино! Ніколи не зблякне золото проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання — вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий у своєму маєтку в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я — дивно дивно! — знайшов усе це на бузкового кольору столі чисто переписане і, як видно, моєю ж власною рукою. Але тепер душу мою сповнив пекучий жаль.

— Ах, щасливий Анзельм, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо й радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я, бідолашний? Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і я, мабуть, вже не побачу Лілеї.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

— Годі, годі, шановний! Чого ви побиваєтесь? Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького хутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі хіба ж Анзельмове щастя — щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи — священна єдність усіх речей?

Примітки

С. 27. Вігілія (лат. *vigilia*) — нічна сторожа у стародавньому Римі. Тут "нічне безсоння". Гофман так виокремлює розділи повісті.

С. 28. Ліжкові купальні — парк з розвагами на березі Ельби в Дрездені.

Що я ніколи не попадав у бобові королі... — у народів північної Європи за звичаєм

на свято трьох королів (5 січня) пекли пиріжки. В один з них запікали квасолину, найчастіше з порцеляни. Того, кому потрапляв такий пиріжок, вшановували як "бобового короля", він вважався щасливчиком. Відомо багато картин на цю тему, зокрема фламандського художника Йорданса.

С. 29. Лемінги — один з видів польових гризунів.

С. 30. "Діва Дунаю" — опера німецького композитора Фердінанда Кацера (1751 — 1831).

С. 31. Граун Карл-Генріх (1701-1759) — німецький композитор, був капельмейстером при саксонському дворі.

С. 40. Некромант — у середньовіччі вважалося, що люди, яких так називали, можуть заклинати духів померлих.

С. 48. Ціцерон Марк Туллій (106-43 рр. до н. є.) — уславлений давньоримський оратор, письменник і державний діяч. Його ім'я стало прозивним, ним характеризують блискучого промовця.

С. 61. Рембрандт Гарменс ван Рейн (1606-1669) — великий голландський художник, майстер світлотіні.

Бретель Пітер Молодший (1564-1637) — голландський художник, продовжував малювати картини в дусі свого великого батька Пітера Брейгеля Старшого. Полюбляв зображувати пекельні сцени, за що отримав прізвисько Пекельний.

С. 67. Бхагаватгіта — давньоіндійська релігійно-філософська поема, складова частина епоса Махабхарата, для індійців скарбниця вищої мудрості.

С. 78. ...евоє — захоплений вигук, яким вакханки-жриці грецького бога вина і рослинності Вакха вітали його. [643]

С. 87. "Щасливець", "Празькі сестри" — комічні опери німецького композитора Венцеля Мюллера (1767-1835).

С. 91. Габаліс — "Граф Габаліс, або Розмова про таємничі науки" (1670), твір, написаний абатом Вілларом де Монфоконом і присвячений відносинам між людьми і стихійними духами.

Сведенборг Еммануїл (1688-1772) — шведський вчений-природознавець і філософ-містик. Його вчення було дуже популярним, а самого філософа вважали магом, що вміє заклинати духів.